

Marta Kędzia

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
kmarta@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0001-5349-6706

Resocjalizacyjna funkcja muzyki a preferencje muzyczne młodzieży

Abstrakt: W niniejszym artykule podjęty został wątek dotyczący funkcji muzyki w zakresie działań o charakterze resocjalizacyjnym w kontekście preferencji muzycznych młodzieży. W obszarze tematycznym związanym z preferencjami muzycznymi skoncentrowano się na wyborach gatunków muzycznych i ich znaczeniu w procesie resocjalizacji młodzieży.

Słowa kluczowe: funkcje muzyki, resocjalizacja młodzieży, preferencje muzyczne, gatunek muzyczny.

Wstęp

Złożoność rozumienia pojęcia muzyki oraz wieloaspektowe interpretacje związanych z nią zjawisk, skłaniają do refleksji na temat funkcji muzyki, rozumianych jako przyczyna zastosowania w osiągnięciu szerszego celu (Merriam 1964). Bogały zakres tematyczny pozwala na wyodrębnienie wątku nawiązującego do oddziaływań muzyki na młodzież, szczególnie w okresie przełomowego kształtowania się tożsamości, przypadającego na drugą fazę okresu dojrzewania (Brzezińska i in. 2105, s. 265). Uszczegółowienie, obejmujące funkcję resocjalizacyjną muzyki, zostanie rozpatrzone w odniesieniu do preferencji muzycznych młodzieży w zakresie gatunków muzycznych.

Funkcje muzyki

Rozważania teoretyczne nawiązujące do zastosowania muzyki w życiu człowieka, stanowią wielowątkowy dyskurs, oparty zarówno na zagadnieniach z teorii i historii muzyki, jak i na związkach muzyki z innymi dziedzinami nauki i sztuki. Rozpatrywanie funkcji muzyki w kontekście naukowym, dopełnia obserwacja codziennych przeżyć z muzyką, składająca się na wielobarwny obraz złożony z relacji międzyludzkich oraz indywidualnych historii. Trzy podstawowe punkty funkcji muzyki przedstawia Rober Lawendowski, wskazując na rolę muzyki w regulacji nastroju i zachowania, gdzie pośrednią rolę odgrywa środowisko społeczne. W punkcie drugim autor wskazuje na relacje interpersonalne i funkcje muzyki w ich modyfikacji oraz rozwijaniu, czego przykładem może być wybór subkultury przez nastolatków i wiążące się z tym upodobania muzyczne. Po trzecie, jak konstatuje Lawendowski, nasze preferencje muzyczne to informacja na temat naszych wartości i nastawień (Lawendowski 2011). Na kontekst psychologiczny funkcji muzyki oraz na jej słuchanie, wywołujące zmiany w biochemicznych parametrach organizmu, zwrócili uwagę Magdalena Chęć, Ernest Tyburski i Agnieszka Samochowiec. Według autorów „rytm i tempo muzyki wpływa na fizjologiczne przejawy emocji, tj. aktywację autonomicznego układu nerwowego (AUN), ponadto słuchanie muzyki determinuje również aktywność centralnego układu nerwowego (CUN)” (Chęć i in. 2014, s. 197). Jak wykazują badania, słuchanie muzyki niewątpliwie wiąże się z pozytywnymi emocjami. Słuchanie muzyki jako czynność społeczna oraz rytuały muzyczne z tym związane, mogą przyczynić się do pozytywnego samopoczucia emocjonalnego. Również osoby bardziej pozytywne pod tym względem, bardziej zaangażują się we wspólne słuchanie muzyki. Preferencje dotyczące słuchania muzyki tworzą więzi nie tylko w grupie rodziny czy znajomych, ale także między nieznajomymi (Boer, Abubakar [2020]). Należy jednak pamiętać, że słuchanie muzyki nie zawsze wiąże się z pozytywnymi i społecznie pożądanymi skutkami. Może wręcz wywoływać negatywne uczucia (Chęć i in. 2014).

Niewątpliwie muzyka oddziałuje w dwóch kierunkach – od wewnątrz i na zewnątrz. Skierowana do wewnątrz wywołuje zmiany emocjonalne oraz biochemiczne. Działając na zewnątrz stanowi element autobiografii jednostki, swoisty przekaz, źródło wiedzy o człowieku w aspekcie społecznym, kulturowym i psychologicznym. Trzeci wymiar funkcji muzyki definiuje nieuchwytna relacja wiążąca dzieło z odbiorcą, twórcą lub wykonawcą w czasie trwania utworu muzycznego.

W kontekście przyjętej perspektywy oglądu zjawiska, ważnym wydaje się spojrzenie na funkcje muzyki z perspektywy jej zastosowania w procesie resocjalizacji. Namysł nad resocjalizacyjną funkcją muzyki prowadzi do ustalenia zakresu jej oddziaływania. Wykorzystanie muzyki w działaniach resocjalizacyjnych pełni funkcję wspomagającą pełen proces. Odwołania do form aktywności muzycznych

uzupełniają i wzbogacają stosowanie innych metod i technik, stanowią element wykorzystujący zarówno wiedzę i umiejętności z zakresu powadzenia zajęć muzykoterapeutycznymi oraz muzyczne przygotowanie pedagogiczne, jaki i diagnozę preferencji muzycznych podopiecznych. Formy kontaktu z muzyką umożliwiają młodzieży aktywność wyrażaną przez pryzmat własnych preferencji w kontakcie w dziełem muzycznym. Gra na instrumencie kształci systematyczność i rozwija poczucie własnej wartości, daje satysfakcję z postępów w zakresie technicznego oraz interpretacyjnego opanowania utworu muzycznego. Śpiew stanowi element naturalnej ekspresji, a w przypadku śpiewu zbiorowego, daje poczucie więzi i odpowiedzialności. Poprzez ruch z muzyką i taniec młodzież ma możliwość fizycznego rozładowania napięć, nabycie sprawności ruchowej i czerpania radości z kontaktu z muzyką. Jak potwierdzają badania przeprowadzone przez Mirosława Mielczarkę¹, zajęcia muzyczne mogą stanowić skuteczną technikę terapeutyczną w procesie resocjalizacji. Autor podkreśla, iż „zajęcia korzystnie oddziaływały zarówno na sferę psychofizyczną nieletnich, jak i społeczną, a same ich uczestniczki wykazywały w większości zaangażowanie w tę formę spędzania czasu. Ponadto zajęcia muzyczne umożliwiały wyrażanie własnego Ja, do czego przyczyniały się odpowiednio dobrane formy ich realizacji” (Mielczarek 2018, s. 219–220). Odpowiedni dobór muzyki, kompetencje i kwalifikacje prowadzących zajęcia muzyczne oraz wspomagająca funkcja tego typu aktywności to podstawowe kwestie, na które należałoby zwrócić uwagę przy planowaniu procesu resocjalizacyjnego wykorzystującego formy kontaktu z muzyką (Mielczarek 2018, s. 220–2021).

Preferencje muzyczne w kontekście wybranych aspektów rozwojowych okresu dojrzewania

Ponowoczesna rzeczywistość społeczno – kulturowa prowadzi do przemian społecznych (Cybal-Michalska 2006, s. 60), których dynamika implikuje, jak zauważa Agnieszka Cybal-Michalska, „zmiany w tożsamościowych aspektach funkcjonowania młodzieży”. Autorka zwraca uwagę na obraz człowieka poszukującego, w kontekście zmiany obrazu własnego „Ja” młodzieży oraz związanym z tym utratą między innymi poczucia pewności, autorytetów czy bezpieczeństwa (Cybal-Michalska 2018, s.208). W świecie ciągłych przemian zaobserwować można także następującą „ideę wolności kulturowej” (Melosik 2013, s. 59), co nierozzerwalnie wiąże się „ze zjawiskiem deklasyfikacji praktyk kulturowych, które kiedyś tworzyły dwie odrębne rzeczywistości dla dwóch grup ludzi. Oto bowiem kultura wysoka i niska [...] mieszają się ze sobą coraz częściej, aż stają się nierozróżnialne i nie

¹ Mirosław Mielczarek przeprowadził badania w wybranych ośrodkach wychowawczych. Belem badań było poznanie opinii nieletnich i kadry pedagogicznej na temat zajęć muzycznych z elementami muzykoterapii.

wiadomo, co do której należy [...] Znajdujemy się więc w okresie nieuchronnego, jak się wydaje, wypierania kultury wysokiej przez popularną oraz popularyzacji „wysokich” praktyk kulturowych (Melosik 2013, s. 47 – 47).

W obliczu powyższych rozważań rodzi się pytanie o kierunki wyborów muzycznych dokonywanych przez młodzież oraz, a może przede wszystkim, o ich konsekwencję. Ograniczona edukacja artystyczna na poziomie szkoły średniej wyklucza możliwość poznania preferencji muzycznych młodzieży oraz powszechne kształcenie muzyczne przygotowujące do roli świadomego odbiorcy dzieła. Co ważne, nie chodziłoby o edukację wskazującą, nastawioną na trwałą zmianę zainteresowań, ale o subtelne pokierowanie, przedstawienie wachlarza możliwości z równoczesnym określeniem podstaw kompozytorskich i wykonawczych, które mogłyby stanowić podstawę do uznania dzieła za wpisującego się w kanon kultury wysokiej, niezależnie od reprezentowanego gatunku bądź formy. Świadoma edukacja muzyczna młodzieży nie powinna ingerować w ich zainteresowania, ale ma formować wybory w obrębie trzonu, jakim jest wykształcone na podstawie potrzeb oraz doświadczeń zainteresowanie. Wsparciem teoretycznym dla powyższych rozważań byłaby propozycja pedagogiczna Zbyszko Melosika, przedstawiona w kontekście rekonstrukcji tożsamości w kulturze kontroli i rozproszenia. Wyłaniająca się z przeprowadzonego przez autora dyskursu tendencja młodzieży do fragmentaryzacji tożsamości, skłoniła autora do przedstawienia propozycji pedagogicznej w postaci pedagogiki rdzenia tożsamości, której celem „byłoby [...] dostarczanie młodym ludziom źródeł i podstaw do kształtowania trwałej i względnie stabilnej „istoty swojego ja”” (Melosik 2015, s. 30). W takim podejściu, jak opisuje autor, „człowiek może rekonstruować swoją tożsamość opierając się na dostępnych źródłach kulturowych, jednakże „dobierając” je do rdzenia tożsamości, a nie wymieniając swoją tożsamość na nową” (Melosik 2015, s. 30).

Podejście bazujące na partnerstwie pedagogicznym, stanowić może punkt wyjścia do dialogu i poznania. Zorientowanie się w potrzebach i zrozumieniu stwarza przestrzeń do pracy terapeutycznej, natomiast „brak wsparcia emocjonalno-motywacyjnego, poprawiającego samopoczucie, redukującego osamotnienie i poczucie bezradności, najbardziej utrudnia młodzieży przywiązanie do wybranych (uznanych za »własne«) wartości, norm, celów” (Cybal-Michalska 2018, s.208). Znajomość zainteresowań muzycznych adolescentów, możliwość przedstawienia innego repertuaru, dzielenia się własnymi doświadczeniami i preferencjami, w końcu przygotowanie przestrzeni do partnerskiego dyskursu na temat muzyki w ogóle oraz jej formalnego przedstawienia w postaci dzieła muzycznego, stanowi niewątpliwie podstawę do zastosowania muzyki jako formy terapii w kontekście utworu jako nośnika treści emocjonalnych. Wyłania się zatem potrzeba poznania preferencji muzycznych młodzieży, a co za tym idzie, przyjrzenie się gatunkom muzycznym preferowanym przez adolescentów.

Punktem wyjścia dalszego dyskursu jest ustalenie terminu preferencje. Słownik języka polskiego wskazuje dwa wyjaśnienia pojęcia: po pierwsze są to „warunki

stworzone jakiejś osobie, organizacji itp., korzystniejsze niż warunki stworzone innym”. Po drugie to „przedkładanie czegoś nad coś innego, stawianie kogoś wyżej niż kogoś innego” (Słownik...[2020]). Rozumienie preferencji ”jako akt wyboru, oceny, przedkładanie jednej rzeczy nad drugą w formie słownego stwierdzenia, oszacowania na skali, bądź też wybór spośród dwóch lub większej liczby alternatyw” przytacza w swojej monografii na temat osobowościowych uwarunkowań preferencji muzycznych Robert Lawendowski (Lawendowski 2011, s. 38). Mając na uwadze rozwój w okresie dojrzewania oraz koncentrując się na połączeniu sformułowań mówiących o przedkładaniu jednej rzeczy nad drugą i na tworzeniu warunków, dochodzimy do wniosku, że preferencje muzyczne młodzieży mogą być uzależnione nie tylko od osobistych wyborów, ale także od czynników zewnętrznych, społecznych, które wpływają w różnym stopniu oraz różnym czasie na upodobania. Zbieżną perspektywę oglądu zjawiska preferencji odnaleźć można w dyskursie dotyczącym kształtowania własnej tożsamości w okresie adolescencji. Podobnie jak praca nad własną tożsamością odbywa się w perspektywie rozwoju pewnych obszarów (Kędzia 2020), tak kształtowanie preferencji muzycznych przebiega w każdym z nich. Obszar rozwoju umysłowego, związany z postrzeganiem, uwagą, pamięcią, wyobraźnią i twórczością (Obuchowska 1996, s. 51–54) wiąże się z selekcjonowaniem informacji w sposób subiektywny, poszukiwaniem osobistych dróg rozwoju, zainteresowaniem i wyborem spośród wielości propozycji skierowanych do młodych ludzi. W obszarze rozwoju społecznego mamy do czynienia z nałożeniem czynników środowiskowych na osobiste preferencje adolescenta. Rodzina, szkoła, grupy rówieśnicze, środowiska aktywności edukacyjnej wpływają na wybory młodzieży, stanowią element tożsamości grupowej, szczególnie pożądaną w tym okresie rozwojowym. Emocjonalny aspekt rozwoju może z jednej strony stanowić o emancypacji gustów, z drugiej wiązać z emocjonalnym przywiązaniem do innej osoby, gdzie na znaczeniu przybierają związki o charakterze koleżeńskim, przyjaźnie oraz pierwsze zauroczenia i zakochania. W tym obszarze wpływ na preferencje muzyczne wydaje się wynikać z silnych przeżyć, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, co pociąga za sobą dobór repertuaru muzycznego w zależności od ich charakteru i intensywności.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, uzależnione od czynników wewnętrznych oraz zewnętrznych preferencje muzyczne stanowią jeden z czynników odzwierciedlających kształtującą się tożsamość, gdyż „dzięki muzyce ludzie mogą manifestować swoją tożsamość w taki sam sposób, jak przy udziale funkcji językowych” (Lawendowski 2011, s. 18).

Proces resocjalizacji młodzieży w perspektywie wyborów gatunków muzycznych

Wykorzystanie resocjalizacyjnej funkcji muzyki w pracy z młodzieżą niewątpliwie wiąże się z preferencjami muzycznymi w okresie adolescencji. Wielość wątków

w tej tematyce zmusza do wybranej analizy w kontekście jednego nurtu rozważań. Koncentracja na nierozzerwalnie związanym z wyborem, zarówno indywidualnym, jak i środowiskowym, tak zwanym rodzajem utworu muzycznego, pozwoli na pogląd podjętych w prowadzonej narracji zjawisk w perspektywie gatunków muzycznych.

Gatunek muzyczny, jak twierdzi Danut Wójcik, „oznacza klasę utworów muzycznych w zależności od przeznaczenia i charakteru dzieła (np. gatunki muzyki kościelnej, teatralnej, estradowej, tanecznej), od obsady (np. gatunki muzyki orkiestrowej, kameralnej, chóralnej, solowej), rodzaju tekstu (np. liryka wokalna, oratorium, dramat muzyczny), środków choreotechnicznych i teatralnych (np. balet, opera)” (Wójcik 1996, s. 14). Gatunek może posiadać jednocześnie walor komercyjny, estetyczny, jak i naukowy, jednak nie powstała pełna kategoryzacja muzyki, która obejmowałaby wszystkie jej gatunki (Lawendowski 2011). Przyjęcie tej formy struktury pojęciowej wyjaśnia pogląd, iż „wielość gatunków muzycznych jest dla nas oczywista i potrafimy wymieniać je bez problemu. Różnorodność muzyczna stała się elementem codziennego życia. Niemalże instynktownie wkładamy zasłyszane melodie muzyczne do oddzielnych przegródek, stosując do każdej z nich oddzielne kategorie pojęciowe. Młodzież bez wysiłku wymienia daty, nazwiska twórców i wykonawców, składy zespołów, tytuły utworów, listy nagrań” (Lawendowski 2011, s. 44).

Bazując na przedstawionych ustaleniach definicyjnych, można postawić pytanie: czy wybór konkretnych gatunków muzycznych, opartych na preferencjach muzycznych młodzieży, ma znaczenie w procesie resocjalizacji? Przyjmując, że prowadzona narracja nie dotyczy tylko młodzieży z wybranych środowisk muzycznych, w których młodzież kształcona jest w systemie profesjonalnej edukacji muzycznej², należy zawęzić obszar zainteresowań do preferencji muzycznych adolescentów podlegających tak zwanej edukacji powszechnej.

Jak zapewniają Magdalena Chęć, Ernest Tyburski i Agnieszka Samochowiec „nastolatki preferują różnorodne gatunki muzyczne, które z jednej strony odzwierciedlają ich indywidualne różnice osobowe, z drugiej – w odmienny sposób wpływają na ich obecne funkcjonowanie oraz kształtowanie osobowości i tożsamości” (Chęć i in. 2014, s. 198). Autorzy, zwracając uwagę, że codzienne formy aktywności muzycznej w zakresie muzyki popularnej są szczególnie cenione przez adolescentów, przedstawili wyniki badań w zakresie pozytywnych i negatywnych aspektów oddziaływań wybranych gatunków muzyki popularnej. Autorzy, powołując się na wyniki brytyjskiego badania w grupie 2465 angielskich nastolatków w okresie adolescencji, zwrócili uwagę, że dla nastolatków „granie/słuchanie muzyki pop jest bardziej »wartościowe« niż granie/słuchanie muzyki klasycznej”, ponadto większości ludziom „zwłaszcza w kulturze zachodniej, w codziennym

² Zagadnienie preferencji muzycznych młodzieży z ogólnokształcących szkół muzycznych II stopnia autorka zawarła w monografii pt. „Orientacje muzyczne młodzieży z ogólnokształcących szkół muzycznych II stopnia”.

życiu towarzyszy tak zwana muzyka popularna. Pojawia się ona najczęściej bezwolnie w strefie publicznej, na przykład podczas robienia zakupów w centrum handlowym, czy czekania w kolejce na stacji metra. Ujawnia się też w procesie świadomego wyboru, poprzez włączenie dostępnego nośnika dźwięku (m.in. mp3, telefon, kanału w radio, TV czy w Internecie). Odzwierciedla to najczęściej indywidualne preferencje muzyczne”. (Chęć i in. 2014, s.197 – 198). Z perspektywy negatywnych aspektów oddziaływań wybranych gatunków muzyki popularnej, autorzy przytoczyli przykłady badań w Kanadzie i Francji dotyczące muzyki heavy metalowej. Wnioski z badań pokazały, iż fascynacja tego typu gatunkiem przekłada się na fascynację śmiercią, co ma negatywne skutki na kształtowanie się osobowości nastolatka. Jednocześnie zainteresowanie muzyką heavy metalową nie jest istotnie związane z ryzykiem samobójstw przy jednoczesnej kontroli innych czynników ryzyka. Jako przykład pozytywnych skutków wykorzystania muzyki popularnej w pracy terapeutycznej, autorzy przytoczyli amerykańskie badanie, w trakcie którego wykorzystano muzykę rap. „Dzięki sięgnięciu po tego rodzaju muzykę można było zwiększyć motywację do leczenia młodzieży zagrożonej zaburzeniami emocji i zachowania oraz efektywnie wspierać osiąganie celów leczenia” (Chęć i in. 2014, s.199). Można zatem przyjąć, iż wybór konkretnego gatunku w procesie resocjalizacji nie wynika z przekonania o jego wyższości nad innymi w ogólnym wskazaniu. Włączanie muzyki w działania terapeutyczne powinno opierać się na weryfikacjach na poziomie konkretnego utworu muzycznego, jego wartości artystycznej przy jednoczesnym rozeznaniu preferencji odbiorcy w zakresie gatunku oraz mając na uwadze cel zajęć.

W rozważaniach na temat funkcji muzyki w perspektywie wyborów gatunków muzycznych warto przyjąć także odwrotną do przytoczonej perspektywę. Dyskurs oparty na oddziaływaniu gatunku na funkcjonowanie, osobowość, czy tożsamość młodzieży dopełnia namysł nad znaczeniem cech osobowości w wyborach muzycznych. Badania przeprowadzone przez Roberta Lawendowskiego w obszarze skupienia preferencji muzycznych a cechy osobowości wykazały, iż wybrane cechy osobowości mogą w znacznym stopniu determinować preferencje określonych gatunków muzycznych. Autor w swoich badaniach udowadnia, że osoby spokojne i poważne preferują muzykę klasyczną, jazz, blues i folk. Osoby hołdujące normom sięgają po pop, country oraz gatunki należące do muzyki filmowej lub religijnej. Słuchacze lubiący eksperymentować i obmyślać sposób ulepszania rzeczy wybierają heavy metal, rock, muzyka alternatywna, natomiast osoby spontaniczne i żywe słuchają utworów z repertuaru muzyki elektronicznej, rapu i soulu (Lawendowski 2011, s. 210 – 214).

Odpowiadając na pytanie, czy wybór konkretnych gatunków muzycznych opartych na preferencjach muzycznych młodzieży ma znaczenie w procesie resocjalizacji, można, mając na uwadze przeprowadzoną narrację, odpowiedzieć twierdząco. Przeprowadzone przez autorkę rozważania miały na celu zwrócenie uwagi na następujące kwestie:

1. Punktem wyjścia do zaplanowania zajęć terapeutycznych wykorzystujących utwory muzyczne jest rozpoznanie preferencji muzycznych młodzieży oraz partnerska edukacja, nastawiona na tworzenie przestrzeni do konstruktywnej wymiany myśli i poglądów z poszanowaniem rdzenia muzycznej tożsamości adolescentów.
2. W procesie resocjalizacji, wykorzystującym elementy aktywności muzycznych, nie jest obojętny wybór gatunków muzycznych, które zostaną wykorzystane w ramach terapii resocjalizacyjnej.
3. Niezbędnym wydaje się przynajmniej podstawowa edukacja muzyczna osób wykorzystujących muzykę do działań resocjalizacyjnych.

Wielowymiarowość zastosowań muzyki stanowi niewyczerpany temat badań i analiz. Warto jednak podejmować kolejne dyskursy, gdyż możliwości wykorzystania form aktywności muzycznych, zwłaszcza działań o charakterze terapeutycznym, stanowią zarówno czynnik wspomagający sam proces, jak i stwarzają możliwość obcowania z dziełem muzycznym w wybranej na potrzeby konkretnej terapii formie.

Abstract: The rehabilitative function of music and the musical preferences of young people

This article presents the topic of the function of music in terms of rehabilitation activities in the context of musical preferences of young people. In the thematic area related to musical preferences, the focus was on the choices of musical genres and their importance in the process of rehabilitation of young people.

Key words: functions of music, resocialization of youth, musical preferences, music genre.

Bibliografia

- [1] Brzezińska A. I., Appelt K., Ziółkowska Z., 2015, *Psychologia rozwoju człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne Sp. z o. o, Sopot.
- [2] Chęć M., Tyburski E., Samochowiec A., 2014, *Preferencje muzyczne a zaburzenia funkcjonowania młodzieży w okresie adolescencji*, „Psychiatria”, 11, 4.
- [3] Cybał-Michalska A., 2006, *Tożsamość młodzieży w perspektywie globalnego świata*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- [4] Cybał-Michalska A., 2018, *Orientacje społeczne na globalną zmianę jako główna oś narracji w rozważaniach nad młodzieżą*, [w:] *Młodzież we współczesnej rzeczywistości społeczno – kulturowej*, (red.) A. Cybał-Michalska, B. Kanclerz, L. Myszkas-Strychalska, P. Peret-Drażewska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- [5] Kędzia M., 2020, *Orientacje muzyczne młodzieży z ogólnokształcących szkół muzycznych II stopnia*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- [6] Lawendowski R., 2011, *Osobowościowe uwarunkowania preferencji muzycznych w zależności od wieku*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.

- [7] Melosik Z., 2013, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [8] Melosik Z., 2015, *Pedagogika i tożsamość młodzieży w kulturze kontroli i rozproszenia*, [w:] *Młodzież w dobie przemian społeczno – kulturowych*, (red.) K. Segiet, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- [9] Merriam A. P., 1964, *The antropology of music*, Northwestern, University Press, Evaston.
- [10] Obuchowska I., 1996, *Drogi dorastania. Psychologia rozwojowa okresu dorastania dla rodziców i wychowawców*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa.
- [11] Wójcik D., 1996, *ABC form muzycznych*, Musica Iagellonica, Kraków.

Źródła internetowe

- [12] Boer D., Abubakar A., *Music listening in families and peer groups: benefits for young people's social cohesion and emotional well-being across four cultures*, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00392> (dostęp: 1.12.2020).
- [13] Mielczarek M., *Zajęcia muzyczne z elementami muzykoterapii w procesie resocjalizacji nieletnich dziewcząt*, <http://dx.doi.org/10.16926/em.2018.13.12> (dostęp: 2.12.2020).
- [14] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/preferencja;2572329.html> (dostęp: 30.11.2020).